
De mededelingen over het absolute gebrek aan succes van de protestantse zending konden met stevige cijfers worden ondersteund. In het aartsbisdom Utrecht waren er in 1896 slechts achttien, in 1900 twintig gevallen van geloofsafval. Men moest daarbij bedenken wat Abraham Kuyper had gezegd: ‘Zij die de katholieke kerk verlaten, worden niet protestant maar ongelovig’. Daarentegen hadden zich in beide jaren respectievelijk 103 en 83 protestanten tot het katholicisme bekeerd. In Haarlem ging het nog beter: daar waren er in 1899 niet minder dan 358 tot het katholicisme overgegaan. Ook de bisdommen Breda en Roermond meldden dat bekeringen tot het protestantisme nauwelijks voorkwamen, wel in bescheiden aantallen het omgekeerde. Het ging hier steeds om volwassenen.

Een andere, meer sluipende vorm van geloofsovergang die vooral kinderen betrof, speelde zich af binnen gemengde huwelijken. Aartsbisschop Van de Wetering gaf toe dat dit ‘een kwaad (was) dat steeds in omvang toeneemt’ (hoewel hij hierover geen cijfers verstrekke). Dit ondanks het feit dat voor een kerkelijk huwelijk een dispensatie nodig was en de belofte van de heterodoxe partij werd geëist dat de kinderen katholiek zouden worden opgevoed. Maar omdat de kinderen uit zulke huwelijken meestal weer met protestanten omgingen, leidden gemengde huwelijken tot nieuwe gemengde huwelijken. De ouders konden immers hun kinderen moeilijk verbieden wat zij zelf hadden gedaan ‘et ainsi, en conversant toujours avec des protestants ils deviennent de plus en plus des catholiques paraisseux, puis des indifférents et au bout il n’est pas rare qu’ils perdent la foi’. Men moest daarnaast niet vergeten dat binnen dergelijke gezinnen predikanten en andere vrome protestanten gemakkelijker toegang hadden. Bisschop Bottemanne zag dat alles veel positiever. In zijn diocees (waar ze het meeste voorkwamen, maar dat vertelde hij er niet bij) nam het aantal gemengde huwelijken met dispensatie relatief toe. De belofte van een katholieke opvoeding van de kinderen werd meestal gehouden, zodat men kon zeggen dat in Nederland de gemengde huwelijken het aantal protestanten juist deden afnemen. Dezelfde positieve kijk op het probleem had ook de Roermondse bisschop Drehmanns, maar uit zijn brief bleek dat het zelfs in het 99% katholieke Limburg ging om gemiddeld ruim tien huwelijken met dispensatie per jaar. Zijn Bossche collega wees er op dat soms slechts de helft van de kinderen katholiek werd opgevoed. Beide Brabantse bisschoppen zagen overigens gemengde huwelijken niet als een gevolg van protestantse bekeringslust, maar van roomse onverschilligheid. Tot geloofsafval kwam het maar zelden.

De betrokkenheid van Nederlandse protestanten bij de internationale zending, speciaal in Italië en Rome, werd door de bis-

schoppen niet groot geacht, met uitzondering van de Nederlandse koloniën waar zij de verbreiding van het protestantisme actief bevorderden. Daarbuiten was er sprake van geldelijke steun, maar in bescheiden mate. Er werd wel eens gecollecteerd voor de Italiaanse Waldenzen. In het bisdom Haarlem bestond een groepering die steun verleende aan tot het protestantisme overgegangene priesters uit Europa, die in daartoe belegde bijeenkomsten werden gefêteerd. Volgens bisschop Bottemanne zaten ook hier weer de Christelijk-historischen achter.

Welke middelen hadden de bisschoppen tot dusver aangewend om de 'protestantse propaganda' te bestrijden en bekeringen tot het protestantisme te voorkomen? Zagen zij wellicht nog andere, betere oplossingen? Op deze vragen kwam het unanieme antwoord dat kalm en indirect optreden het beste was, zoals de praktijk tot dusver al had bewezen. Aartsbisschop Van de Wetering en zijn collega's van Den Bosch en Roermond zagen veel nut in in godsdienstige vorming op de scholen en in preken, zodat de gelovigen steeds dieper van de katholieke waarheid doordrongen werden. Minstens zo belangrijk was de waakzaamheid van de clerus. Deze moest de ketterse 'mauvaises pratiques' nauwgezet in de gaten houden, gemengde huwelijken zoveel mogelijk voorkomen, de verspreiding van protestantse lectuur bestrijden en vooral voorkomen dat er tussen katholieken en protestanten teveel sociale omgang en 'conversation intime' plaatsvond. Bottemanne, wiens bisdom de huidige Randstad en daarmee het sociaal en economisch meest dynamische deel van het land omvatte, zag meer heil in een minder defensieve benadering. De katholieke kerk moest de protestantse zending afschrikken door de 'schittering' van haar eredienst, kracht en organisatie, door haar gelovigen steeds opnieuw op te roepen tot een exemplarisch leven en door de inzet van spirituele middelen: het voortdurende vurige gebed van haar gelovigen om juist de bekering van de protestanten te verkrijgen. Hij wees op de broederschap van de Martelaren van Gorcum die daarvoor letterlijk dag en nacht bad. Het door Bottemanne beoogde effect scheen al bereikt (maar was ook gemakkelijker te bereiken) in het katholieke Limburg, waarover bisschop Drehmanns van Roermond schreef: 'L'on tient à l'honneur d'être et de paraître catholique'.

Het rapport van Giovannini

Het is interessant om hierna te bekijken welke elementen uit de bisschoppelijke informatie de pauselijke zaakgelastigde Giovannini in zijn rapport van 7 mei 1901 overnam, wat hij daaruit bekritiseerde en wat hij er zelf aan toevoegde. Om te beginnen kunnen we vaststellen dat hij in dit document de kwestie grondiger en meer systematisch behandelde dan de bisschoppen hadden gedaan. Sa-

mengevat verklaarde Giovannini dat de ‘protestantse propaganda’ in Nederland gering van omvang was, nauwelijks resultaten had en met de bestaande middelen afdoende werd bestreden. Het ruim vijftig bladzijden tellende rapport, dat de orde volgde van het uit Rome toegezonden vragenformulier, ging echter zeer uitvoerig in op een aantal aspecten van het protestantse leven in Nederland, vooral in relatie tot het katholicisme.

Om te beginnen verstrekke de pauselijke diplomaat uitgebreide informatie over aard, organisatie en verbreiding van het protestantisme in Nederland. Hieraan voegde hij enkele globale statistische gegevens toe:

	katholieken	protestanten
1879	1.439.137	2.469.814
1889	1.604.179	2.728.870
1899	1.800.000	3.068.143

Volgens hem bleek hieruit dat in het laatste decennium de verhouding protestants - katholiek in Nederland ten voordele van de eersten aan het veranderen was.¹⁷ Dat was volgens hem niet het gevolg van bekeringen, maar van de snellere bevolkingsgroei in de ‘protestantse provincies’.

Van Bottemanne nam hij de hoofddeling over met het onderscheid tussen enerzijds de ‘nationale kerk’ (de Hervormde), bestaande uit ‘deïstische liberalen’ (de vrijzinnigen) en ‘orthodoxe liberalen’, die ‘nog christen zijn’; anderzijds de ‘Afgescheiden of calvinistische kerk’ (de gereformeerde). Vermoedelijk om het de Romeinse lezers niet te moeilijk te maken, liet hij vermelding achterwege van kleinere kerkgenootschappen als de Evangelisch-Luthersen, Doopsgezinden enz. De gereformeerden stonden tegenover de katholieken eerder neutraal dan vijandig en er bestond uitzicht op politieke samenwerking in de nabije toekomst. Giovannini deelde de kritiek van de Haarlemse bisschop dat de katholieken in 1897, door op die samenwerking alvast een voorschot te nemen en de overwinning te claimen, zelf de tegenkrachten hadden opgeroepen die door een antipapistisch offensief de liberalen aan een verkiezingsoverwinning hadden geholpen. Die tegenkrachten waren ook in zijn ogen vooral de Hervormde ‘orthodoxe liberalen’ die zich in de C.H. partij hadden verenigd.

Reële invloed had het protestantisme vooral in Noord-Nederland, want in de bisdommen Breda, Den Bosch en Roermond was de bevolking bijna volledig katholiek. Maar ook boven de grote rivieren was er van echte en effectieve ‘protestantse propaganda’ nauwelijks sprake en het resultaat was de moeite niet waard: het aantal bekeringen was zeer gering, terwijl de omgekeerde weg

¹⁷ Een onjuiste conclusie, aangezien deze cijfers voor alle drie de steekjaren een verhouding van ca. 37-63% opleveren met afwijkingen van rond 0,1%. Op rekenvaardigheid werden de pauselijke diplomaten in opleiding kennelijk niet getoetst.